

Ermina Ramadanović

Rječnik bosanskog jezika Dževada Jahića nije samo lingvističko, nego i kulturno i identitetsko i civilizacijsko djelo

Rječnik bosanskog jezika rahmetli Dževada Jahića već sad zauzima posebno mjesto u povijesti bosanskog jezika i kulture kao neprocjenjiva riznica jezičnoga blaga, jedno od najznačajnijih djela bosanske leksikografije i općenito slavistike u posljednjim desetljećima. Njegova važnost nije samo u znanstvenoj vrijednosti, nego i u identitetskoj i kulturnoj potrebi.

Pred nama danas nisu samo knjige. Pred nama je projekt koji nastajao decenijama i u kojemu je sabrano životno djelo jednog čovjeka. Nažalost, akademik Dževad Jahić nije više s nama, njegova prerana smrt prekinula je autorski rad na rječniku, ali ne i sam projekt. Ono što je on započeo, sad je obveza i odgovornost njegovih učenika i nasljednika. Oni će, nadamo se, uspješno nastaviti taj veliki pothvat i privesti ga kraju.

Upravo ta činjenica daje večerašnjem predstavljanju posebnu težinu i simboliku. Govorimo o djelu koje je veliko i nedovršeno, ali koje je već sad spomenik bosanskom jeziku i kulturi. Njegovo djelo i njegov čitav znanstveni i standardološki normativni rad, ali i ponegdje leksikografski opus, govore sami za sebe.

Kad govorimo o rječnicima, važno je naglasiti da oni nisu jednaki ni po opsegu, ni po namjeni. Najšire gledano razlikujemo dvije velike skupine, rječnike jezika i enciklopedije. Rječnik objašnjava značenja riječi, dok enciklopedija tumači pojmove i stvari.

Unutar same rječničke tradicije postoje različite vrste. Ukratko, opći jednojezični rječnici bilježe temeljni leksički fond kojeg jezika, te nastoje obuhvatiti riječi koje čine osnovni vokabular, uz gramatičke podatke i primjere njihove uporabe. Dvojezični rječnici služe prevođenju, normativni propisuju pravilan oblik riječi ili upućuju koju riječ na standardno jezično bolju, dok pravopisni rječnici i ortoepski priručnici propisuju bilježe pravilno pisanje i izgovor. Nadalje tu su i specijalizirani rječnici koji obuhvaćaju leksiku pojedinih struka, zatim etimološki rječnici koji objašnjavaju podrijetlo riječi, te dijalektalni rječnici koji čuvaju bogatstvo rječničkog fonda, različitih dijalekata i mjesnih govora.

Postoje i sinonimni, antonimni, frazeološki rječnici koji obrađuju posebne skupine riječi i njihovih odnosa. Na kraju svakako valja spomenuti i školske rječnike koji nude manji broj natuknica prilagođenih učenicima i široj javnosti.

Kakav je onda u tom kontekstu Jahićev rječnik? Rječnik bosanskog jezika, rahmetli profesora Jahića, pripada skupini općih jednojezičnih rječnika, ali i onih koji svojim opsegom i korpusom nastoje obuhvatiti ukupni leksički fond bosanskog standardnog, a u širem smislu i književnog jezika.

Njegova je svrha dati pregled i objašnjenja odabranih leksema uz primjere uporabe iz različitih stilova standardnog jezika te golemo frazeološko blago, čime postaje ne samo priručnik za govornike, nego i veoma važan temelj za proučavanje i njegovanje bosanskog jezika. Ovdje je važno naglasiti da je odabir rječničkih natuknica uvijek utemeljen na autorskoj procjeni, važnosti i čestotnosti koje riječi, ali i na posebnim obilježjima jezika, u ovom slučaju to je bosanski jezik. Naime svaki autor, nakon što je odlučio kakav će rječnik napisati, već si na samom početku zada ciljeve i metodologiju, odnosno leksikografsku koncepciju na temelju koje onda izrađuje abecedarij.

Tako je akademik Jahić odlučio da će njegov rječnik biti usmjeren na bosanski standardni u širim smislu, dakle književni jezik, odnosno da neće biti ni onomastički, ni etimološki, ni povijesni, ni dijalektalni. Abecedarijem je na taj način obuhvaćen dakle širok spektar nasljednog i suvremenog rječničkog fonda, pri čemu je izostavljen onomastički materijal i šira građa ispisanih spomenika od desetog stoljeća nadalje, onda opsežno-dijalektno leksičko blago, kao i većina lokalizama, osim onih koji su bliski standardnom ili književnom jeziku. U rječniku nadalje nije zastupljen ni specijalizirani stručni leksik, jer je rječnik zamišljen kao opći jednojezični rječnik.

Sfera uporabe riječi označena je odrednicama koje se bilježe skraćenicama. U rječniku se mogu pronaći i žargonizmi i vulgarizmi, ali su oni uneseni s mjerom u skladu sa standardnojezičnom rječničkom koncepcijom. Potvrde iz razgovornog stila i drugih stilova standardnog jezika, uključujući književni, znanstveni i publicistički stil, dane su selektivno, to jest ne bilježe se uz svaku natuknicu.

Primjeri su uglavnom u standardnoj jezičnom obliku, ali se katkad javljaju i dijalektni oblici. To se naravno ne odnosi na leksikografske natuknice, to jest one, zbog koncepcije rječnika, o kojoj sam nešto već rekla, dosljedno slijede standardni jezik. Rječnik sadržava čitavo jedno bogatstvo sintagmatskih i frazeoloških izraza koji najuvjerljivije potvrđuju živost i funkcionalnost leksičkog sustava bosanskog jezika.

Rječnička je natuknica strukturirana uobičajeno, a natuknica razumijeva riječ istaknutu masnim slovima, s naglaskom te njezina leksikografska obrada, to jest objašnjenje njezinih značenja. U grafi su zastupljena relevantna dijela bošnjačke i bosansko-hercegovačke književnosti, znanosti i publicistike, premda nejednako intenzivno. Što to znači? To znači da su književna djela opsežnije ekscerpirana od znanstvenih, a poezija više od proze, osobito alhamijado poezija radi potvrde kontinuiteta bosanskog jezika.

Dakle, središnja je jedinica svakog rječnika, rječnička natuknica. No, kod Jahića, natuknica nije tek običan niz definicija gramatičkih odrednica i opis značenja sa semantičkim nijansama. Pomno odabrani primjeri sintagmi, kolokacije i frazeologija udahnuju život leksikografskoj jedinici i pretvaraju svaku riječ u živu priču, odnosno daju čitatelju osjećaj da riječ u rječniku nije mrtva, nego živa i upotrebljiva.

Time rječnička natuknica postoje jedna minijatura leksikografska monografija, a iz takva se pristupa može iščitati i metodološki autorov kredo. Jezik se ne može shvatiti izvan kulture i povijesti koja ga je oblikovala. Stoga ovaj rječnik nije tek puki popis riječi, nego sustavno, slojevito i metodološki promišljeno predstavljanje bosanskog leksika, njegovih značenja, povijesti i kulturološkog konteksta.

Jedna od najupečatljivijih posebnosti bosanskog jezika, a time i Jahićeva rječnika, je veoma velika prisutnost orijentalizama, tj. riječi koje potječu iz arapskog, perzijskog i turskog jezika. Orijentalizmi su u bosanskom jeziku prisutni ponegdje zbog povijesnih i kulturnih okolnosti koje su oblikovale život na ovim prostorima.

Tijekom vladavine Osmanlija, koja je trajala nekoliko stoljeća, turski je jezik bio službeni jezik uprave, vojske i pravnog sustava, a preko njega su u jezik ulazile i brojne arapske i perzijske riječi. Orijentalizmi su dakle bili prisutni u gotovo svim sferama života, u administraciji, u pravnom sustavu, u vojsci, u religijskom i kulturnom životu, u prehrani, odijevanju, arhitekturi i kao sastavni dio svakodnevnog života. Budući da su Osmanlije donijele nove institucije, običaje i predmete, u svakodnevnom se govoru pojavila potreba za novim izrazima.

Tako su riječi poput kahva, ćilim, avlija, duhan, šećer, han, džamija, sevdah, čaršija, sofa i pendžer postale sastavni dio govornog izraza. S druge strane, neke su riječi se toliko udomaćile, da ih govornici više uopće ne prepoznaju kao strane riječi, jer one to danas zapravo i nisu. To su osnovni izrazi za svakodnevne pojmove, pa nemaju domaću zamjenu.

Tako je primjerice riječ boja, turskog podrijetla, te u jeziku nema druge riječi koje bi je zamijenila. Isto vrijedi za riječi bakar, čarapa, čekić, jorgovan, kutija, majmun, pamuk, rakija, sat, šator, šećer, jastuk, bez kojih je teško zamisliti svakodnevnu komunikaciju ne samo bosanskoga, nego i hrvatskoga jezika. Takve riječi danas ne doživljavamo kao posuđenice, nego sastavni dio jezika što pokazuje koliko su se orijentalizmi stopili s domaćim jezičnim izrazom. One su popunjavale praznine u tadašnjem leksiku, označujući pojmove koji ranije ili nisu postojali, ili nisu imali odgovarajuće nazive, baš poput engleskog danas.

Orijentalizmi pritom nisu ostali samo na razini razgovornog jezika, nego su vremenom postali važan dio kulturnog i identitetskog sloja bosanskog jezika. Kroz njih se čuva sjećanje na razdoblje u kojem se bosansko društvo oblikovalo pod snažnim utjecajem orijentalno-islamske civilizacije, pa se oni danas prepoznaju kao jedna od njegovih posebnih obilježja.

Iako se orijentalizmi javljaju i u hrvatskom i u srpskom jeziku, oni u bosanskom jeziku zauzimaju specifično mjesto i doživljavaju se kao prirodan i autentičan dio jezičnog izraza. Upravo zbog toga bosanski jezik u svojem leksiku nosi tragove više stoljetnoga prožimanja kultura, što mu daje osobitu leksičku raznolikost i bogatstvo. Njihova važnost ne ogleda se samo u jezičnoj funkciji, nego i u kulturno-povijesnom značenju. Oni su poveznica prema književnoj i usmenoj tradiciji, pa bez njih ne bismo mogli razumjeti ni specifičan duh sevdalinke, ni duh starijih knjiženih tekstova nastalih na bosanskom tlu. Orijentalizmi tako svjedoče o povijesnom susretu istoka i zapada, te čine jedno od najupečatljivijih obilježja bosanskog jezičnog identiteta. Orijentalizmi u Jahićevu rječniku, stoga nisu samo lingvistički podaci, nego i pokazatelji identiteta.

Dakle, kad govorimo o rječniku bosanskog jezika Dževada Jahića, govorimo o djelu koje nije samo lingvističko, nego i kulturno i identitetsko i civilizacijsko, jer Jahićev je pristup i filološki i kulturološki utemeljen. Vrijednost je ovog rječnika i u tome što nije nastao kao neka kompilacija, nego kao rezultat sustavnog autorova istraživačkog rada. Riječ je o djelu koje dokumentira prošlost, objašnjava sadašnjost i usmjerava prema budućnosti.

Zahvaljujući ovom rječniku, bosanski je jezik dobio ne samo svoju leksičku kartu, nego i potvrdu svojeg povijesnog kontinuiteta. Stoga se s pravom može reći da je Jahićev rječnik kulturni arhiv, riznica pamćenja i znak trajnosti bosanske jezične baštine.

Jahićev opći jednojezični rječnik bosanskog jezika namijenjen je širokom krugu korisnika. Prije svega, on je znanstveni i kulturni projekt važan općenito za jezikoslovce i leksikografe, jer daje sustavan pregled bosanskog leksika. Istodobno, to je priručnik za širu javnost, za učitelje, nastavnike, studente, novinare, pisce i sve govornike bosanskog jezika koji žele provjeriti značenje, uporabu ili stilske osobitosti koje riječi. Nadalje, ovaj rječnik nije samo lingvistički priručnik, nego je vrijedan izvor za povjesničare, etnologe, sociologe, kulturologe itd.

Rad na rječniku i kad je završen, nikad nije u potpunosti gotov, jer je jezik stalno živ i mijenja se. Dopustit ćete mi da, kao dugogodišnji leksikograf i standardolog, izrekнем ono što vidim u budućnosti. Kad ovaj rječnik jednom bude završen, svakako valja razmisliti o tome da bi se nastavak rada na Jahićevu rječniku mogao razvijati u nekoliko pravaca.

Ponajprije, to je rad na sustavnom dopunjavanju građe, tj. na unošenju novih riječi koje nastaju u suvremenoj komunikaciji, posebno u medijima, tehnologiji, jeziku mladih, ali i proširivanje postojećih natuknica dodatnim primjerima uporabe, značenjskim nijansama itd. Drugo se odnosi na digitalizaciju i dostupnost, tj. na izradu elektroničke i mrežne inačice rječnika, što bi se možda trebalo napraviti već sad, jer bi taj pristup svakako olakšao posao obrađivačima, a u budućnosti to znači javnu dostupnost, brže pretraživanje, povezivanje natuknica unutar značenja, povezivanje sinonima i antonima, vanjsku vidljivost, citiranost itd. te stalno ažuriranje rječničke baze. Treće, na temelju Jahićeva općeg rječnika mogu se izrađivati manji, ciljani priručnici ili specijalizirani rječnici, školski rječnik, frazeološki, sinonimni rječnik, terminološki rječnici.

Četvrto, u digitalnu bazu lako se onda mogu uključivati, unositi i etimološki, onomastički i dijalektni dodaci, što bi obogatilo opis i pružilo dublji uvid u povijest i razvoj riječi. On je dakle reprezentativno djelo jezikoslovne bosnistike, odnosno standardologije, ali i temelj za buduću leksikografiju bosanskog jezika.

Zaključimo, Jahićev rječnik, s jedne je strane, i stručni alat i kulturna dragocjenost, jer standardizira, propisuje, opisuje i dokumentira leksik bosanskog jezika, te time pridonosi njegovu proučavanju, očuvanju i razvoju, a s druge strane svojom obimnošću i sustavnošću potvrđuje postojanje, punopravnost i bogatstvo bosanskog jezika u slavenskom i evropskom kontekstu.